

ΝΤΙΜΙΤΑΡ ΜΠΕΤΣΕΦ Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΤΟΥ ΕΡΝΤΟΓΑΝ

ΠΩΣ ΜΙΑ ΧΩΡΑ
ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΘΗΚΕ
ΑΠΟ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΔΥΣΗ

ΝΤΙΜΙΤΑΡ ΜΠΙΕΤΣΕΦ

Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΤΟΥ ΕΡΝΤΟΓΑΝ

*Πώς μια χώρα απομακρύνθηκε
από τη δημοκρατία
και από τη Δύση*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΣΩΤΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Κοινωνικές & Πολιτικές Επιστήμες

Σειρά: Κόσμος

Ντιμίταρ Μπέτσεφ, *Η Τουρκία του Ερντογάν*

Dimitar Bechev, *Turkey Under Erdoğan*

Μετάφραση: Σώτη Τριανταφύλλου

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Διορθώσεις: Νίκος Αγγελής

Σχεδιασμός εξωφύλλου: k2design

Copyright© Dimitar Bechev, 2021

Originally published by Yale University Press

Copyright© για την ελληνική γλώσσα Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ

(Εκδόσεις Πατάκη), 2021

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη,

Αθήνα, Νοέμβριος 2022

KET E102 ΚΕΠ 738/22

ISBN 978-618-07-0085-5

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, FAX: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	9
Συντομογραφίες.....	13
Χρονολόγιο.....	17
Εισαγωγή: Το εγχειρίδιο του ισχυρού ανδρός.....	25
1 Το παρελθόν δεν είναι μια άλλη χώρα.....	51
2 Η Τουρκία στον μετα-ψυχροπολεμικό κόσμο.....	87
3 Η χρυσή εποχή.....	119
4 Μηδενικά προβλήματα με τους γείτονες.....	162
5 Απότομο ξύπνημα.....	207
6 Η νίκη του Ερντογάν.....	248
7 Η Νέα Τουρκία.....	291
8 «Ο υποτιθέμενος στρατηγικός εταίρος μας».....	343
9 Το κυνήγι της εξουσίας.....	372
10 Ευρώπη: Από τη συνεργασία στην αντιπαλότητα;.....	407
Επίλογος: Τι θα επακολουθήσει;.....	447
Σημειώσεις.....	455
Η σύγχρονη Τουρκία: Επιλεκτική βιβλιογραφία.....	519
Ευρετήριο.....	525

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αυτό το βιβλίο ολοκληρώθηκε μέσα σε ενάμιση χρόνο, που πέρασε εν μέρει σε συνθήκες εγκλεισμού. Άρχισα να το γράφω στη βουκολική Βόρεια Καρολίνα και το τελείωσα στην Οξφόρδη. Ήταν ένα είδος επιστροφής, καθώς εκεί, στο St Antony's College, είχα εντρυφήσει για πρώτη φορά στα τουρκικά πράγματα πριν από κάμποσα χρόνια. Ο τόμος αυτός είναι το προϊόν δεκαετούς έρευνας, συγγραφής και σκέψης για την Τουρκία. Για να είμαι ειλικρινής, δεν ήταν ευτυχισμένη περίοδος γι' αυτή τη χώρα, που πέρασε αμέτρητες δοκιμασίες και είδε να ματαιώνονται οι παλιές ελπίδες για ειρηνικό και δημοκρατικό μέλλον. Διανοητικά, ωστόσο, η τουρκική πολιτική και κοινωνία δεν έπαψαν ποτέ να με συναρπάζουν. Ως μελετητής και αναλυτής, είχα την τύχη να βρω μια ιδιαίτερη θέση και οπτική γωνία. Συνήθως, τα βιβλία αυτού του είδους γράφονται είτε από την οπτική γωνία Τούρκων συγγραφέων, που γνωρίζουν καλά τη χώρα τους –αν και είναι τεράστια και ποικιλόμορφη– και έχουν επενδύσει βαθιά σε αυτή, είτε από την οπτική γωνία των Δυτικών. Πολλοί από αυτούς,

σπεύδω να προσθέσω, έχουν τέτοιο επίπεδο γνώσεων και εξειδίκευσης, που εγώ έχω ακόμα πολύ δρόμο μπροστά μου για να φτάσω. Η θέση μου, η δική μου «positionality», για να χρησιμοποιήσω έναν ανθρωπολογικό όρο, βρίσκεται ανάμεσα σε αυτές τις δύο. Η καταγωγή μου από μια γειτονική χώρα, που κάποτε βρισκόταν στην καρδιά του οθωμανικού κράτους, και η οποία έχει τεράστιο τουρκικό και μουσουλμανικό πληθυσμό και παραμένει μέχρι σήμερα κατά κάποιον τρόπο προσκολλημένη στον γείτονά της, μου δίνει κάποιες γνώσεις, ενώ ταυτοχρόνως μου επιτρέπει έναν επαρκή βαθμό κριτικής απόστασης. Θεωρητικά τουλάχιστον.

Το βιβλίο δεν θα είχε γραφτεί χωρίς τη γενναιόδωρη βοήθεια φίλων και συνάδελφων. Υπάρχει μακρύς κατάλογος ανθρώπων στους οποίους οφείλω ευγνωμοσύνη. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στους Ayşe Kadioğlu, Berk Esen, Suat Kınıklıoğlu, Lisel Hintz, Marc Pierini, Erdi Öztürk, Venelin Ganev, Emre Çalışkan, Kerem Öktem και Soli Özel, οι οποίοι διάβασαν και σχολίασαν τμήματα του χειρόγραφου. Ευχαριστώ επίσης τους δυο ανωνύμους κριτές του Yale University Press για τα σχόλια και τις υποδείξεις τους. Με την πάροδο των ετών, έχω επωφεληθεί σημαντικά από τις συζητήσεις και τις ανταλλαγές απόψεων με τους Galip Dalay, Mehmet Karlı, Karabekir Akkoyunlu, Kemal Kirişçi, Gönül Tol, Ömer Taşpınar, Elaine Papoulias, Ioannis Grigoriadis, Aaron Stein, Nigar Göksel, Has Avrat, Michael Werz, Nate Schenckan, Sinan Ciddi, Lenore Martin, Soner Çağaptay, Henri Barkey, Amberin Zaman, Sinan Ülgen, Nathalie Tocci, Barış Kesgin, James Ker Lindsay, Robert

Jenkins, William Armstrong, Sinikukka Saari και Stanislav Secieru. Θα μπορούσα εύκολα να γεμίσω αρκετές σελίδες με ονόματα. Περιττό να πω ότι για όλες τις παραλείψεις ή τα λάθη σε γεγονότα και ερμηνείες ευθύνομαι εγώ και κανείς άλλος.

Η θεσμική υποστήριξη ήταν επίσης αποφασιστική. Ένα τεράστιο «ευχαριστώ» στην Taiba Batool, η οποία με ενθάρρυνε να ξεκινήσω ένα τόσο φιλόδοξο ταξίδι (το αρχικό μου σχέδιο ήταν μάλλον λιγότερο φιλόδοξο), καθώς και στον Julian Loose, ο οποίος παρακολούθησε το έργο ως επιμελητής του Yale University Press. Θα πρέπει επίσης να ευχαριστήσω το Ινστιτούτο Ανθρωπιστικών Επιστημών (IWM) στη Βιέννη για την ευγενική του υποστήριξη: το 2020-2021 μού χορήγησε υποτροφία με την οποία μπόρεσα να ολοκληρώσω εγκαίρως το χειρόγραφο. Ευχαριστώ το πρόγραμμα Frontier Europe του Ινστιτούτου Μέσης Ανατολής στην Ουάσιγκτον, το οποίο επίσης υποστήριξε το έργο μου για την τουρκική εξωτερική πολιτική, καθώς και το Κέντρο Σλάβικων, Ευρασιατικών και Ανατολικοευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Βόρειας Καρολίνας στο Chapel Hill, όπου εργαζόμουν από το 2016 μέχρι το 2020.

Τέλος, οφείλω πολλά στην οικογένειά μου. Η σύζυγός μου Galina και τα παιδιά μας, Emanuil, Anthony και Sophia, υπήρξαν πηγή αστείρευτης έμπνευσης σε όλη τη διάρκεια αυτής της διαδρομής.

Οξφόρδη/Βιέννη
Ιούνιος 2021

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΟ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΤΟΥ ΊΣΧΥΡΟΥ ΑΝΔΡΟΣ

Εκείνη την ημέρα του Οκτωβρίου 2016 η Κωνσταντινούπολη έμοιαζε με το κομβικό σημείο του παγκόσμιου αυταρχισμού. Μερικοί από τους πιο αυταρχικούς ηγέτες στον πλανήτη παρατάχθηκαν στη σειρά στο σπηλαιώδες συνεδριακό κέντρο στην κεντρική συνοικία Χαρμιγιέ. Ο ένας μετά τον άλλο, ο Βλαντιμίρ Πούτιν (Vladimir Putin), ο πρόεδρος του Αζερμπαϊτζάν Ιλχάμ Αλίγεφ (Ilham Aliyev) και ο Νικολάς Μαδούρο (Nicolás Maduro) της Βενεζουέλας, ανέβηκαν στη σκηνή για να μοιραστούν τις σκέψεις τους με το κοινό του 23ου Παγκόσμιου Συνεδρίου Ενέργειας για την αστάθεια των τιμών του πετρελαίου, τις παγκόσμιες επενδύσεις και την οικονομική ανάπτυξη. Αλλά δεν ήταν αυτός ο πραγματικός σκοπός της συνάντησής τους. Η ομάδα των αξιωματούχων είχε έρθει στην Κωνσταντινούπολη για να επιβεβαιώσει την αμέριστη στήριξή της στον Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν (Recep Tayyip Erdoğan), ο οποίος είχε αποτρέψει μια απόπειρα πραξικοπήματος –«μια ειδική τρομοκρατική ενέργεια»– τρεις μήνες νωρίτερα. Ο Τούρκος ηγέτης εξέφραζε την ευγνωμο-

σύνη του δεξιά κι αριστερά: «Με αυτή την ευκαιρία, στηρίζετε το έθνος μας, τη χώρα μας και τη δημοκρατία μας. Προσωπικά, θέλω να σας ευχαριστήσω εκ μέρους του έθνους μου».¹

Το έθνος του πράγματι. Κανείς άλλος πολιτικός από τον ιδρυτή της Τουρκικής Δημοκρατίας Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ (Mustafa Kemal Atatürk) δεν είχε συγκεντρώσει τόσες εξουσίες. Μέχρι το 2016, το κυβερνών Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP), ο κρατικός μηχανισμός, τα δικαστήρια, τα μέσα ενημέρωσης, το επιχειρηματικό κατεστημένο, ο στρατός και η αστυνομία (οι δύο τελευταίοι μηχανισμοί υποβλήθηκαν σε σαρωτικές εκκαθαρίσεις) βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο του Ερντογάν. Το τουρκικό κράτος είχε γίνει οικογενειακό φέουδο. Όσοι διαφωνούσαν με την κατεύθυνση της «Νέας Τουρκίας» που ακολουθούσε ο Ερντογάν κατηγορούνταν ως τρομοκράτες και πεμπτοφαλαγγίτες – αν ήταν τυχεροί και παρέμεναν ελεύθεροι. Πολλοί εξέτιαν μακροχρόνιες ποινές φυλάκισης, είχαν χάσει τη δουλειά τους ή είχαν αναγκαστεί να φύγουν στο εξωτερικό, είτε είχαν σχέση με την απόπειρα στρατιωτικού πραξικοπήματος είτε όχι. Ο Σελαχατίν Ντεμιρτάς (Selahattin Demirtas), υποψήφιος στις πιο πρόσφατες εκλογές για λογαριασμό του φιλοκουρδικού Δημοκρατικού Κόμματος των Λαών (Halkların Demokratik Partisi, HDP), βρισκόταν υπό διωγμόν. Το ότι καταδίκασε την απόπειρα πραξικοπήματος δεν αντιστάθμιζε την έλλειψη σεβασμού στον αρχηγό (ή *reis*, όπως τον αποκαλούσαν οι φανατικοί του θαυμαστές).

Ανάμεσα στους φίλους της Τουρκίας ήταν ο Βλαντιμίρ Πούτιν, που καμάρωνε το ότι στάθηκε δίπλα στον Ερντογάν μετά την απόπειρα του πραξικοπήματος παραμερίζοντας τους καβγάδες για τη Συρία και για την κατάρριψη του ρωσικού βομβαρδιστικού αεροσκάφους Sukhoi Su-24M από τουρκικό μαχητικό F-16 τον Νοέμβριο του 2015. Οι οπαδοί του Ερντογάν φιθύριζαν ότι ο Πούτιν ήξερε δυο τρία πραγματάκια για τις δολοπλοκίες της Δύσης με σκοπό τις αλλαγές καθεστώτων. Υποπτεύονταν ότι οι ΗΠΑ, ο υποτιθέμενος σύμμαχος, είχαν προσπαθήσει να μαχαιρώσουν πίσωπλάτα την Τουρκία εξοντώνοντας τον Ερντογάν. Ο «αγαπητός φίλος» Πούτιν, εννοείται, δεν έφερε αντίρρηση σ' αυτό το αφήγημα: χαιρόταν, πρώτον, διότι η Τουρκία είχε παραγγείλει ρωσικούς πυραύλους τελευταίας τεχνολογίας μπαίνοντας στη μύτη του ΝΑΤΟ και, δεύτερον, διότι συνεργαζόταν μαζί του στη Συρία. Ερχόμενος στην Κωνσταντινούπολη, ο Πούτιν υπέγραψε συμφωνία πολλών δισεκατομμυρίων για την κατασκευή του TurkStream, του υποθαλάσσιου αγωγού φυσικού αερίου από την Ανάπα της Ρωσίας στο Κιγκί της Τουρκίας. Από την πλευρά του, ο Ερντογάν έπαιζε εξίσου εύθυμα το ρωσικό χαρτί: το Κρεμλίνο είχε δώσει το πράσινο φως για μια τουρκική στρατιωτική επιχείρηση στη Συρία κόβοντας τα φτερά των Κούρδων μαχητών, τους οποίους, οψίμως, υποστήριζαν οι ΗΠΑ. Ο Ερντογάν δεν έβλεπε τον λόγο να στέκεται στο πλευρό της Δύσης: οι Ρώσοι εξυπηρετούσαν τα τουρκικά συμφέροντα και ήταν εντάξει στις δεσμεύσεις τους. Ο Πούτιν ήταν προτιμότερος από τον αναξιόπιστο

Ομπάμα² (Barack Obama) και βεβαίως προτιμότερος από τους διπρόσωπους Ευρωπαίους, που κρατούσαν την Τουρκία σε απόσταση.

Η τελευταία δεκαετία είχε φέρει δραματικές αλλαγές. Καθώς θαύμαζα το σόου του Ερντογάν και του Πούτιν από το ακροατήριο στην Κωνσταντινούπολη, θυμόμουν την πρώτη φορά που είχα δει τον Τούρκο ηγέτη να μιλάει δημοσίως. Ήταν στις 28 Μαΐου 2004: ο τότε πρωθυπουργός εκφωνούσε ομιλία με τίτλο «Γιατί η ΕΕ χρειάζεται την Τουρκία» στο κολέγιο St John's στην Οξφόρδη. Δίπλα στην Καλυψώ Νικολαΐδη, μια Ελληνογαλλίδα καθηγήτρια Ευρωπαϊκής Πολιτικής, και στον εκλιπόντα Geoffrey Lewis, κοσμήτορα Τουρκικών Σπουδών στην Οξφόρδη, ο Ερντογάν υποσχόταν υπερήφανα ότι θα έκανε «τις ευρωπαϊκές αξίες αξίες της Άγκυρας». Η Ευρώπη, εξηγούσε, δεν ήταν μια «στενά γεωγραφική οντότητα» αλλά μια μετασχηματιστική ένωση στην οποία η Τουρκία άξιζε να αποκτήσει θέση. Αλλά δεν έκρυψε τα προβλήματα στις σχέσεις μεταξύ Βρυξελλών και Άγκυρας, από τα δικαιώματα της κουρδικής μειονότητας μέχρι τη διαίρεση της Κύπρου.³ Το μήνυμά του ήταν ελπιδοφόρο: η Τουρκία είχε βάλει τα δυνατά της για να προχωρήσει σε δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις, να αντιμετωπίσει τα φαντάσματα του τουρκικού παρελθόντος, να βελτιώσει την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και να επιτύχει οικονομική ανάπτυξη.

Η συνταγή φαινόταν να λειτουργεί μια χαρά. Σε λίγο περισσότερο από έναν χρόνο, στις 3 Οκτωβρίου 2005, η ΕΕ αποφάσισε να ξεκινήσει ενταξιακές δια-

πραγματεύσεις με την Τουρκία, μια μάλλον καθυστερημένη ανταμοιβή για τα επιτεύγματα του ΑΚΡ και των προκατόχων του στην τουρκική κυβέρνηση. Κανείς δεν περίμενε ότι η ένταξη θα ήταν εύκολη υπόθεση: υπήρχαν, εκτός από τις δυσκολίες της προσχώρησης στην ΕΕ, μεγάλα εμπόδια για την ίδια την πορεία της Τουρκίας. Αλλά πέρα από λόγια και προθέσεις προτεραιότητα είχε η μεταμόρφωση της Τουρκίας: όπως έγραφε ο Καβάφης στο ποίημα «Ιθάκη», μεγαλύτερη σημασία από τον προορισμό είχε το ταξίδι.⁴

ΤΙ ΠΗΓΕ ΣΤΡΑΒΑ;

Αυτό το βιβλίο ασχολείται με όσα άλλαξαν δραματικά σε σύντομο χρονικό διάστημα. Γιατί η Τουρκία υπέκυψε στον αυταρχισμό και γιατί απορροφήθηκε από τον εθνικισμό, που την απομάκρυνε από τη Δύση; Για πολλούς, η απάντηση είναι απλή: ο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, ένας πονηρός πολιτικάντης που εκμεταλλεύτηκε την εκλογική δημοκρατία προκειμένου να συσσωρεύσει εξουσίες και εν τέλει να εγκαταστήσει προσωποπαγές καθεστώς. Η αποστολή ολοκληρώθηκε το 2017 με την αλλαγή του τουρκικού συντάγματος, που μετέτρεψε το σύστημα από κοινοβουλευτικό σε προεδρικό. Η δέσμευση του Ερντογάν στη δημοκρατία και στα ανθρώπινα δικαιώματα, την οποία κάποτε επαινούσε η Δύση, απεδείχθη επιφανειακή. Και παρότι μπορεί κανείς να υποπτευθεί ότι οι δυτικοί σύμμαχοι της Τουρκίας υπήρ-

ξαν συνένοχοι σ' αυτό, στην πραγματικότητα ο Ερντογάν κορόιδεψε την ΕΕ και τις ΗΠΑ. Με έναν τακτικό ελιγμό δήθεν συνεργασίας με τις Βρυξέλλες, νομιμοποίησε την αρπαγή της εξουσίας: η ευρωπαϊκή δημοκρατική τάξη επέτρεψε σε έναν δημαγωγό να εξουδετερώσει τους αντιπάλους του, κυρίως τον στρατό και τους σκληροπυρηνικούς κοσμικούς στον κρατικό μηχανισμό και στο δικαστικό σώμα. Η Ουάσιγκτον, τυφλωμένη από τον μεσσιανικό της ζήλο στη μεσανατολική της πολιτική, δέχτηκε χωρίς καχυποψία το σόου για τη μουσουλμανική δημοκρατία. Μόλις φάνηκε ότι η συνεργασία με την Ουάσιγκτον παρατεινόταν πέραν της χρησιμότητάς της, όχι μόνο επειδή η ΕΕ κρατούσε ψυχρή στάση, ο Ερντογάν απομακρύνθηκε από τη Δύση. Οι εχθροί του, που προειδοποιούσαν από την αρχή τις δυτικές χώρες ότι εμπιστεύονταν έναν ισλαμιστή, επαληθεύτηκαν. Αλλά βεβαίως αυτή η απλή εξήγηση δεν λαμβάνει υπόψη τις μακροπρόθεσμες δομικές και θεσμικές δυνάμεις που διαμορφώνουν την τουρκική εσωτερική και εξωτερική πολιτική. Όσο κι αν ο Ερντογάν είναι δόλιος και αμείλικτος –σίγουρα έχει λαμπρό ιστορικό δολιότητας–, πρέπει να εξετάσουμε τις αιτίες και τις συνθήκες που του επέτρεψαν να αναρριχηθεί στην εξουσία και να τη διατηρήσει για σχεδόν 20 χρόνια. Η άνοδος του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ) θα ήταν αδιανόητη χωρίς τους βαθιά ριζωμένους διχασμούς που δημιουργήθηκαν στην τουρκική κοινωνία κατά τη διαδικασία του εκ των άνω εκσυγχρονισμού της στη διάρκεια του 20ού αιώνα με πρωτοβουλία των κοσμικών κρατικών ελίτ.

Από τη δεκαετία του 1970 το πολιτικό ισλάμ κέρδισε έδαφος, ιδιαίτερα στις ευσεβείς μάζες της Ανατολίας, οι οποίες άρχισαν να παίζουν όλο και σημαντικότερο ρόλο στη δημόσια ζωή. Η άνοδος μιας συντηρητικής επιχειρηματικής τάξης, μαζί με τον ταχύ ρυθμό της αστικοποίησης στις δεκαετίες του 1980 και 1990, θόλωσε τα κοινωνικά και γεωγραφικά όρια μεταξύ κέντρου και περιφέρειας οξύνοντας τις συγκρούσεις.⁵ Ξέσπασε πολιτιστικός πόλεμος σχετικά με τη θέση της θρησκευτικής πίστης στη δημόσια σφαίρα. Η τουρκική μορφή του ισλαμιστικού λαϊκισμού κατηγορούσε μια προνομιούχα μειοψηφία ότι σφετερίζεται το κράτος εναντίον του «λαού», των απλών ανθρώπων –Τούρκων, Κούρδων και άλλων–, οι οποίοι υφίσταντο διακρίσεις εξαιτίας των θρησκευτικών τους αξιών και του τρόπου ζωής τους.⁶ Ο λαός, και όχι ο Ερντογάν, είχε εξουδετερώσει το σύστημα της λεγόμενης κηδεμονίας (*vesayet*), μέσω του οποίου στρατηγοί και μη εκλεγμένοι μανδαρίνοι είχαν την τελευταία λέξη στις κρατικές υποθέσεις. Ο λαός έχτιζε μια δημοκρατία που άξιζε να λέγεται δημοκρατία. Οι Αχμέτ και οι Μεχμέτ είχαν ορθώσει το ανάστημά τους στα τεθωρακισμένα τον Ιούλιο του 2016 και είχαν θυσιάσει. Αυτούς εκπροσωπούσε ο Ερντογάν και σ' αυτούς είχε βάλει τη σφραγίδα του.

Δεν επινόησε βέβαια ο Ερντογάν τον λαϊκισμό. Υπήρξε από παλιά το οξυγόνο της τουρκικής κομματικής ζωής, από τον Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ (Süleyman Demirel) και τον Μπουλέντ Ετζεβίτ (Bülent Ecevit), τόσο στη δεξιά όσο και στην αριστερά δηλαδή, τροφοδοτώντας

τις σκοτεινές τέχνες της πολιτικής. Ο Ερντογάν τις τελειοποίησε μετατρέποντας σε τρομερό πολιτικό εργαλείο την προσωπική του ιστορία –ένα φτωχόπαιδο από την Κωνσταντινούπολη που έφτασε στην κορυφή⁷ και τη συναισθηματική του σχέση με τις μάζες. Ισχυριζόταν ότι ο θρίαμβός του ήταν ο θρίαμβος της «εθνικής θέλησης», που εκφραζόταν στις κάλπες. Οι καθημερινοί άνθρωποι (οι γυναίκες, εννοείται, έπαιζαν πάντοτε δευτερεύοντα ρόλο στην οπτική του) εξεγείρονταν εναντίον κατασταλτικών ιδιοτελών ελίτ και διεκδικούσαν ό,τι τους ανήκε. «Δεν είχαμε Οξφόρδη στη Σανλιούρφα» αστειεύτηκε μια φορά σε μια συγκέντρωση της νεολαίας το 2018, παραθέτοντας τον γνωστό τραγουδιστή του αραμπέσκ⁸ İbrahim «İbo» Tatlıses, «αλλά προτίμησα να μη σπουδάσω εκεί πέρα!».⁹ Σε εκείνη την περίπτωση ο Ερντογάν πιστωνόταν την αύξηση του αριθμού των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων από 75 σε 206, πράγμα που επέκτεινε την πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και διευκόλυνε την κοινωνική άνοδο των μη προνομιούχων. Αυτή ήταν η «Νέα Τουρκία», με τα νοσοκομεία διεθνούς επιπέδου, τους αυτοκινητόδρομους, τα πολυτελή εμπορικά κέντρα, τα τεράστια αεροδρόμια και τους ουρανοξύστες που προσφέρονταν στον λαό. Στην πρώτη δεκαετία υπό το AKP το κατά κεφαλήν εισόδημα τριπλασιάστηκε – από 3.600 δολάρια έφτασε τα 12.600 (για να μειωθεί σε 8.000 το 2020).¹⁰ Ο λαϊκισμός του Ερντογάν διέφερε από εκείνον των προκατόχων του: κανείς άλλος Τούρκος ηγέτης δεν είχε την προθυμία και την ικανότητα να τα βάλει με το κατεστημένο, να αλλάξει τη χώρα σε τέτοιο

βαθμό και να τη διαμορφώσει σύμφωνα με τη δική του εικόνα. Από μια άποψη, ο Ερντογάν είναι μια πολιτική κατηγορία μοναχός του.

Ως εδώ εντάξει. Όμως το πρόβλημα με τη διακυβέρνηση του Ερντογάν είναι ότι η «εθνική θέληση» που ισχυρίζεται ότι εκπροσωπεί δεν ταιριάζει με την εκλογική πραγματικότητα. Το ΑΚΡ είχε αποκτήσει πάνω από το 50% των ψήφων στις πρώτες άμεσες προεδρικές εκλογές του 2014, έκτοτε όμως οι ευσεβείς μουσουλμάνοι ψηφοφόροι στράφηκαν σε αντιπολιτευόμενα κόμματα, τα οποία επικράτησαν στην Κωνσταντινούπολη και στην Άγκυρα· η διάχυση των ψήφων έγινε φανερή και στις δημοτικές εκλογές του 2019. Την προηγούμενη χρονιά το ΑΚΡ έχασε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία και τώρα κυβερνά μαζί με το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (Milliyetçi Hareket Partisi, ΜΗΡ). Ο Ερντογάν έχει βεβαίως δημιουργήσει θεσμούς και κανόνες που διευρύνουν την απόδοσή του στις κάλπες, άρα και τη δύναμή του – οι κανόνες έχουν σημασία ακόμα και σ' ένα πολιτικό τοπίο όπως της Τουρκίας, όπου οι κανόνες τείνουν να παραβιάζονται.

Το 2002, με το να μην μπορούν να μπουν στο κοινοβούλιο κόμματα με ποσοστό κάτω του 10%, αποκλείστηκαν τα άλλα δεξιά κόμματα, οι αντίζηλοι του ΑΚΡ, και το ΑΚΡ συγκέντρωσε το 1/3 των ψήφων. Έτσι, μονοπώλησε τον δεξιό και συντηρητικό χώρο, στον οποίο κινείται η πλειοψηφία των Τούρκων. Στη συνέχεια το ΑΚΡ εκμεταλλεύτηκε τις ευκαιρίες που έδινε το σύστημα και προκήρυξε δημοψηφίσματα τα οποία ώθησαν το πολιτικό σύστημα στην τυραννία της πλειοψη-

φίας, πολώνοντας την κοινωνία και, εν τέλει, παρέχοντας στον Ερντογάν το ατού «ο κερδισμένος τα παίρνει όλα». Τώρα ο πρόεδρος έχει προσαρμόσει τους θεσμούς στα μέτρα του και όλα, όπως το Ανώτατο Εκλογικό Συμβούλιο (YSK), δουλεύουν για χάρη του.

Η μεταμόρφωση της Τουρκίας από εκλογική δημοκρατία σε ανταγωνιστικό αυταρχικό καθεστώς σχετίζεται στενά με το υψηλό κόστος μιας ενδεχόμενης ήττας του AKP. Ο Karabekir Akkoyunlu και ο Kerem Öktem έχουν γράψει γι' αυτή τη συνθήκη «υπαρξιακής ανασφάλειας».¹¹ Στη διάρκεια της δεκαετίας του 2000 το κόμμα αντιμετώπισε έντονη πρόκληση από κοσμικούς, δικαστικό σώμα και στρατό, που είχαν στριμώξει τους προκατόχους του. Επέζησε με την απόπειρα πραξικοπήματος του 2016, που πιθανότατα ενορχήστρωσε το κίνημα του Φετουλάχ Γκιουλέν (Fethullah Gülen) και η οποία σε τελική ανάλυση βόλεψε το AKP. Αν και η μακρά διακυβέρνησή του έχει αμαυρωθεί από μια σειρά σκάνδαλα διαφθοράς, τα οποία εκδικάστηκαν σε δυτικά δικαστήρια, από την πλευρά του Ερντογάν δεν υπήρχε καμιά εναλλακτική από το να αγκιστρωθεί στην εξουσία με κάθε μέσο, συμπεριλαμβανομένης της συνταγματικής μηχανικής και της κατάφωρης καταστολής. Αυτό είναι το πρόβλημα όλων των αυταρχικών και ημιαυταρχικών συστημάτων: σε κράτη δικαίου η νομιμότητα εξασφαλίζεται με ανεξάρτητους θεσμούς και η μετακίνηση από την κυβέρνηση στην αντιπολίτευση δεν εγχυμονεί κινδύνους, όπως συμβαίνει στην Τουρκία. Επίσης, δεν πρέπει ποτέ να υποτιμάμε τη διαρκή ελκυστικότητα του εθνικισμού: είναι

το νήμα που ενώνει τη «Νέα Τουρκία» του Ερντογάν με την Τουρκία του παρελθόντος και όλες τις αυταρχικές της αποσκευές.¹² Κεφάλαια αυτής της ιστορίας είναι η αποτυχία των ειρηνευτικών συνομιλιών μεταξύ του τουρκικού κράτους και του Εργατικού Κόμματος του Κουρδιστάν (PKK) το 2015, η αναζωπύρωση των συγκρούσεων στη νοτιοανατολική Τουρκία, όπου ζουν Κούρδοι, η ευθυγράμμιση του AKP όχι μόνο με το ακροδεξιό MHP από το 2016 αλλά και με τους κεμαλιστές, που εχθρεύονται τη Δύση και αρνούνται δικαιώματα στις μειονότητες, καθώς και οι τριβές με την Ελλάδα στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι περιορισμοί της χρήσης της κουρδικής γλώσσας στον δημόσιο χώρο, η κατάργηση των δίγλωσσων πινακίδων στην πόλη Ντιγιαρμπακίρ το 2018 και η απομάκρυνση εκλεγμένων αξιωματούχων είχαν επίσης μια γεύση επιστροφής στο μέλλον. Η εικόνα της Τουρκίας σαν κάστρο που το πολιορκούν εξωτερικοί και εσωτερικοί εχθροί έγινε μέρος της αφήγησης του Ερντογάν.

Η εξέλιξη του από φιλοευρωπαίος «μουσουλμάνος δημοκράτης» σε αυταρχικό ηγέτη αποδεικνύει το μεγάλο βάρος της ανελεύθερης παράδοσης. Στην ουσία, αυτός και οι συνεργάτες του οικειοποιήθηκαν τη λατρεία του ισχυρού, κυρίαρχου και αδιαίρετου κράτους, στο οποίο προστίθεται η σουνιτική ισλαμική χροιά.¹³ Ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες έχουν δευτερεύουσα σπουδαιότητα μπροστά στο εθνικό συμφέρον όπως το ερμηνεύουν ο ίδιος και το περιβάλλον του. Χάρη στη συγχώνευσή του με το κράτος, ο Ερντογάν έχει γίνει, όπως λέει ο Soner Çağaptay, «ο αντι-Ατατούρκ

Ατατούρκ». ¹⁴ Αν και ο παραλληλισμός μεταξύ των δύο θεωρείται ανάθεμα για τους κοσμικούς και για το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (Cumhuriyet Halk Partisi, CHP), αντανακλάται σίγουρα στην επίσημη πολιτική της μνήμης. Πράγματι, παρά την παράδοση, η ιστορική αφήγηση της Νέας Τουρκίας δεν εστιάζει στις κεμαλικές μεταρρυθμίσεις εκδυτικισμού, αλλά στον ρόλο του Κεμάλ ως σωτήρα του κράτους μπροστά στον θανάσιμο κίνδυνο στη διάρκεια του Πολέμου της Ανεξαρτησίας: ¹⁵ αυτή η εστίαση κυριαρχεί και στην προπαγάνδα για τα 100 χρόνια της Τουρκικής Δημοκρατίας, που θα γιορταστούν το 2023 μαζί με την άνοδο του Ερντογάν σε ρόλο σουλτάνου. Παραδόξως, ο Ατατούρκ βρίσκεται στο πάνθεον του ΑΚΡ στην ίδια περίπου θέση με τον σουλτάνο Αμπντουλχαμίντ II (Abdülhamid II), τον οποίο λατρεύουν οι συντηρητικοί για την πανισλαμιστική του κοσμοθεώρηση – ο Αμπντουλχαμίντ αποτελεί τον αντίποδα της οπτικής του Κεμάλ. ¹⁶ Αμφότεροι οι πολιτικοί θεωρούνται πρόδρομοι του Ερντογάν, μαζί με ηγέτες της κεντροδεξιάς παράδοσης όπως ο Αντνάν Μεντερές (Adnan Menderes) ή ο Τουργκούτ Οζάλ (Turgut Özal).

Σε τελική ανάλυση, η ανελεύθερη διαδρομή της Τουρκίας γίνεται αντιληπτή από τα ανελεύθερα χαρακτηριστικά της: την πολωμένη κοινωνία, τις αντιδημοκρατικές θεσμικές διευθετήσεις και τον μαχητικό της εθνικισμό. Η λογική συνέπεια όλων αυτών είναι η μοίρα της Τουρκίας να εναποτίθεται στα χέρια του Ερντογάν και η δική του μοίρα να εναποτίθεται στους ψηφοφόρους, στους οποίους οφείλει την καριέρα του.

Αυτοί θα αποφασίσουν πώς θα τελειώσει η ιστορία και αν ο ερντογανισμός ως σύστημα διακυβέρνησης θα επιζήσει μετά τον ιδρυτή του.

Έχουν κάποια ευθύνη οι Δυτικοί ηγέτες για την αρνητική εξέλιξη της Τουρκίας; Πιθανώς έχουν. Η ΕΕ ενθάρρυνε τις δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1990 και στην αρχή της δεκαετίας του 2000, αλλά στη συνέχεια εγκατέλειψε την Τουρκία – ιδιαίτερα από τη στιγμή που το 2007 ο Γάλλος πρόεδρος Νικολά Σαρκοζύ (Nicolas Sarkozy) δήλωσε απερίφραστα ότι δεν υπήρχε ευρωπαϊκό μέλλον για τους Τούρκους. Με τα εσωτερικά της checks and balances να αποδιαρθρώνονται, αν η ένταξη της Τουρκίας ήταν όντως μια σοβαρή προοπτική, η ΕΕ θα έπρεπε να συγκρατεί διαρκώς τον Ερντογάν και να αποτρέπει την πώλωση στο εσωτερικό της. Εδώ ίσως είναι χρήσιμο να φανταστούμε πώς θα ήταν αν η Τουρκία γινόταν μέλος στην ΕΕ. Θα παρέμενε σε δημοκρατική τροχιά ή θα πισωγύριζε όπως η Ουγγαρία του Βίκτορ Όρμπαν (Viktor Orbán); Το ότι δεν ξέρουμε την απάντηση δεν ακυρώνει την ερώτηση.

Οι κοινωνικές και ιστορικές ρίζες του τουρκικού καθεστώτος δεν σημαίνουν ότι η Τουρκία είναι καταδικασμένη σε αυταρχικά καθεστώτα. Η χώρα έχει ιστορία ανταγωνιστικής πολιτικής επτά δεκαετιών,¹⁷ μεγάλη κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη και δεσμούς με τη Δύση οι οποίοι, αν οι υπόλοιποι παράγοντες παρέμεναν ίδιοι, θα ευνοούσαν στο μέλλον την επιστροφή στην εκλογική δημοκρατία. Οι Τούρκοι πιστεύουν πως η ψήφος τους μετράει και η αποχή στις εκλογές

είναι συνήθως σχετικά μικρή. Υπάρχει αληθινή αντιπολίτευση, που έχει αποδείξει την ικανότητά της να συνεργάζεται αφήνοντας κατά μέρος ιδεολογικές και ταυτοτικές διαφορές. Δεν συμβαίνει το ίδιο σε άλλες αυταρχικές χώρες, όπως το Αζερμπαϊτζάν, η Ρωσία ή η Αίγυπτος του Αμπντελφατάχ αλ Σίσι (Abdelfattah al-Sisi), όπου το πολυκομματικό σύστημα και οι εκλογές είναι φάρσα. Δεν μπορούμε να ξέρουμε πότε και πώς η Τουρκία θα επιστρέψει στη δημοκρατία, αλλά και πάλι δεν υπάρχει λόγος να αποκλειστεί τέτοιο ενδεχόμενο.

ΤΟ ΜΑΚΡΥ ΑΝΤΙΟ

Η παρακμή της δημοκρατίας στην Τουρκία δημιούργησε χάσμα με την ΕΕ και τις ΗΠΑ. Για πολύ καιρό η Δύση αποτελούσε πρότυπο για την Τουρκία: στις δεκαετίες του 1920 και 1930 ο Ατατούρκ αναφερόταν στον «σύγχρονο πολιτισμό», ενώ μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο υπήρχε το όραμα της Τουρκίας ως «μικρής Αμερικής», και αργότερα το όραμα της ικανοποίησης των ευρωπαϊκών κριτηρίων, με τα οποία μετρούσε τις επιτυχίες και τις αποτυχίες της προσβλέποντας στην ένταξη. Οπωσδήποτε, η σχέση Τουρκίας-Ευρώπης ήταν πάντοτε αμφίσημη: οι ευρωπαϊκές δυνάμεις είχαν συνωμοτήσει με τις μη μουσουλμανικές μειονότητες για να γκρεμίσουν την κάποτε ισχυρή οθωμανική αυτοκρατορία – οι κεμαλιστές, αλλά και οι μεταρρυθμιστές της

εποχής του Τανζιμάτ [της αναδιοργάνωσης, του εκσυγχρονισμού του 19ου αιώνα], προσπαθούσαν να μιμηθούν τη Δύση εν μέρει για να μην πέσουν στα νύχια της. Στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ο αντιαμερικανισμός μαινόταν όχι μόνο στην τουρκική αριστερά αλλά και στο ισλαμιστικό κίνημα Millî Görüş (Εθνικό Όραμα), απ' όπου ξεπήδησε το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP). Αργότερα, το πολιτικό και στρατιωτικό κατεστημένο απέρριψε την αμερικανική πολιτική στην Κύπρο και την απροθυμία των Ευρωπαίων να καλωσορίσουν στη λέσχη τους τους Τούρκους. Αυτόν τον καιρό, οι αναλυτές και στις δύο όχθες του Ατλαντικού νοσταλγούν συχνά τις αλκυονίδες μέρες, όταν η Άγκυρα ανήκε χωρίς επιφυλάξεις στην ομάδα της Δύσης. Αλλά τέτοια χρυσή εποχή δεν υπήρξε ποτέ – εκτός ίσως από τη δεκαετία του 1950. Υπήρχε σχέση αγάπης και μίσους με στιγμές έλξης, όπως η ένταξη στο ΝΑΤΟ και οι διαπραγματεύσεις για ένταξη στην τότε ΕΟΚ και έπειτα στην ΕΕ. Αυτά τα γεγονότα ήταν καθοριστικά για την Τουρκία.

Δεν συμβαίνει το ίδιο σήμερα. Όπως λέει ο Galip Dalay, όσοι παίρνουν τώρα αποφάσεις στην Άγκυρα έχουν εγκαταλείψει την ιδέα της «αναγκαιότητας και μοναδικότητας της Δύσης». Η Ατλαντική Συμμαχία και το ανήκειν στην Ευρώπη δεν βρίσκονται πια στο κέντρο της γεωπολιτικής ταυτότητας της Τουρκίας, μέσω της οποίας θα «διύλιζε τις σχέσεις της με τις μη δυτικές δυνάμεις», ούτε συζητιούνται στον δημόσιο διάλογο.¹⁸ Από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου η συμμαχία με τις ΗΠΑ διαβρώθηκε και κρέμεται από μια κλωστή. Οι

σχέσεις της Τουρκίας με την ΕΕ βρίσκονται επίσης σε άσχημο σημείο, αν και το 60% των Τούρκων εξακολουθεί να υποστηρίζει την ένταξη.¹⁹ Ο Ερντογάν δηλώνει ότι το μέλλον της χώρας του είναι στην Ευρώπη, αλλά αμφότερες οι πλευρές ξέρουν ότι δεν το εννοεί. Οι συζητήσεις έχουν σταματήσει, πλην όμως ούτε η Άγκυρα, ούτε οι Βρυξέλλες, ούτε καμιά άλλη χώρα της ΕΕ αποφασίζει να βάλει την τελεία. Έτσι, η Τουρκία στρέφεται επιλεκτικά προς την ΕΕ ή τις ΗΠΑ αν πρόκειται να εξαγάγει κάποιο κέρδος: ένα τέτοιο παράδειγμα ήταν η συμφωνία με την ΕΕ για τους Σύριους πρόσφυγες τον Μάρτιο του 2016²⁰ και το πράσινο φως που έδωσε ο Ντόναλντ Τραμπ (Donald Trump) για να εισβάλουν τουρκικά στρατεύματα στη βορειοδυτική Συρία τον Οκτώβριο του 2019.

Για να είμαστε δίκαιοι, η Δύση δεν είναι άμοιρη ευθυνών. Πολλοί Δυτικοί ηγέτες προσεγγίζουν την Τουρκία θέλοντας κάτι να της πουλήσουν και είναι έτοιμοι για παζάρια. Εξάλλου, κι αυτό έχει θεμελιώδη σημασία, τα δεινά της ίδιας της Δύσης, που εκδηλώνονται με την άνοδο του ανελεύθερου λαϊκισμού, της στερούν το ηθικό πλεονέκτημα. «Αντί να γίνουμε εμείς μικρή Αμερική, γίνατε εσείς μεγάλη Τουρκία» ευφυσολογεί ο πολιτικός επιστήμονας Ersin Kalaycıoğlu.²¹ Πράγματι, πέρα από τα αστεία, η Δύση είναι λιγότερο συνεκτική, άρα ασκεί μικρότερη επιρροή απ' ό,τι στις καλύτερες μέρες της στις δεκαετίες του 1990 και 2000. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Ερντογάν και οι αυλικοί του συντονίστηκαν με την ιδέα του Ντόναλντ Τραμπ για την εξωτερική πολιτική –«μοναχικός λύκος»–, την περιφρόνησή

του για το σύνταγμα και την τάση του να αναμειγνύει στις κρατικές υποθέσεις το προσωπικό του συμφέρον. Η «φιλελεύθερη παγκόσμια τάξη», που όρισε τις αρχικές μεταρρυθμίσεις του ΑΚΡ, φαίνεται τώρα σκέτος αναχρονισμός.²² Η Τουρκία νιώθει άνετα στον θαυμαστό καινούριο κόσμο τού σήμερα.

Αντί να βρίσκεται στην περιφέρεια της Δύσης, η Τουρκία του Ερντογάν φαντάζεται τον εαυτό της στο κέντρο του δικού της σύμπαντος, το οποίο εκτείνεται στη Μέση Ανατολή, στα Βαλκάνια, στον Νότιο Καύκασο και μέχρι την υποσαχάρια Αφρική. Η τάξη πραγμάτων έχει ανατραπεί τόσο, ώστε ο Malik Mufti την ονομάζει «ρεπουμπλικανικό παράδειγμα»: ριζωμένη στο τραύμα της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στηρίχτηκε από μια ισχυρή προκατάληψη που ευνοούσε το γεωπολιτικό status quo· την αποστροφή σε «εμπλοκές στο εξωτερικό»· «την πεποίθηση ότι ο εξωτερικός κόσμος είναι εχθρικός και απειλητικός και το άγχος για την ικανότητα των εξωτερικών εχθρών να εισδύσουν στο εσωτερικό εκμεταλλευόμενοι τις εσωτερικές διαιρέσεις».²³ Η άνοδος του Ερντογάν και η πτώση των κεμαλικών ελίτ έκαναν την Τουρκία πιο εξωστρεφή και της προσέδωσαν αυτοπεποίθηση. Η αυτοκρατορική παράδοση έγινε από πρόβλημα ένα γεωπολιτικό ατού. Η σημερινή «Νέα Τουρκία» διεκδικεί την ηγεσία του παγκόσμιου ισλάμ και δεσμεύεται ηθικά έναντι όλων των μουσουλμάνων –της *ummah*– οπουδήποτε κι αν βρίσκονται.²⁴

Μερικοί αναλυτές χαρακτηρίζουν την πρόσληψη αυτού του νέου ρόλου «νεο-οθωμανισμό», συνδέοντάς

τον με την έμμονη ιδέα του μακρινού παρελθόντος.²⁵ Η πραγματικότητα είναι κάπως πιο μπερδεμένη: η Ρωσία και το Ιράν, δύο από τους αγριότερους αντιζήλους της αυτοκρατορίας, βρίσκονται σήμερα στην πρώτη γραμμή των γειτόνων τους οποίους η Τουρκία φαίνεται να προσεγγίζει.

Η οθωμανική νοσταλγία συνυπάρχει με τη Realpolitik και τις επιδιώξεις του οικονομικού συμφέροντος. Επιπροσθέτως, ο Ερντογάν δεν είναι ο πρώτος που υιοθετεί το «αυτοκρατορικό παράδειγμα», το οποίο ο Mufti ορίζει ως την πεποιθήση στα οφέλη τού να προσπαθείς να αναμορφώσεις το εξωτερικό περιβάλλον.²⁶ Πράγματι, πολλές πολιτικές και πρωτοβουλίες της Άγκυρας χρονολογούνται από τις δεκαετίες του 1980 και 1990, όταν ο Τουργκούτ Οζάλ πίεζε για στενότερες σχέσεις με τη Μέση Ανατολή, τα Βαλκάνια και τη μετασοβιετική Κεντρική Ασία. Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ο Οζάλ αναζωογόνησε την ιδέα της Τουρκίας ως προτύπου που είχε τις ρίζες του στην πρώιμη ρεπουμπλικανική περίοδο, αλλά επίσης και ως αγωγού που διοχέτευε τη δυτική επιρροή στην Ανατολή. Το ίδιο μοτίβο επαναλήφθηκε με τον Ερντογάν, στην αρχή μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001, με αποτέλεσμα να ενθουσιαστεί ο Τζορτζ Γ. Μπους (George W. Bush), και στη συνέχεια κατά τη διάρκεια της Αραβικής Άνοιξης, όταν ο Αχμέτ Νταβούτογλου (Ahmet Davutoğlu) ήταν υπουργός Εξωτερικών στην Άγκυρα.

Έχει πραγματοποιήσει η Τουρκία τις ηγεμονικές της φιλοδοξίες; Όχι και τόσο, όπως δείχνει αυτό το βιβλίο. Ο πολυαίμακτος καταστροφικός πόλεμος στη Συρία

ανέτρεφε τα πάντα. Η σύγκρουση επιτάχυνε περιφερειακούς ανταγωνισμούς, όπου άλλοι παίκτες, κυρίως η Ρωσία και το Ιράν, ματαίωσαν τις βλέψεις της Άγκυρας να διαμορφώσει τη Μέση Ανατολή κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσίν της. Η συριακή τραγωδία βάθυνε το χάσμα της Τουρκίας με τη Δύση, επιδείνωσε το αντιδημοκρατικό πισωγύρισμα στο εσωτερικό και συνέβαλε στη στρατιωτικοποίηση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Καθώς ο Ερντογάν δεν αντιμετώπιζε εσωτερικό έλεγχο της εξουσίας του, και καθώς ήταν πάντοτε έτοιμος να αναμοχλεύσει τον εθνικισμό, η όρεξή του για όλο και πιο ριψοκίνδυνη πολιτική έχει μεγαλώσει. Προβάλλει την ισχύ του πολύ πέραν των εθνικών συνόρων, όπως στη Λιβύη και στο Κέρας της Αφρικής – είναι κάτι που του έχει γίνει συνήθεια.

Η σημερινή τουρκική ελίτ πιστεύει ότι ο μοναδικός τρόπος να ευημερήσει σε έναν αυξανόμενα ανταγωνιστικό κόσμο είναι να μπορεί να δρα αποφασιστικά και επιθετικά βασισμένη στην ικανότητα των αμυντικών της βιομηχανιών. Η ήπια δύναμη, αν και είναι χρήσιμη, δεν αποτελεί προτεραιότητα. Το μάθημα που πήρε ο Ερντογάν από τον Πούτιν, από την επέμβασή του στη Συρία, ήταν ότι η στρατιωτική ισχύς φέρνει αποτελέσματα.

Ποια είναι η θέση της Τουρκίας στην παγκόσμια τάξη; Ο Ερντογάν και το περιβάλλον του πιστεύουν ότι το μέλλον δεν ανήκει στην Αμερική και στους δυτικούς της συμμάχους αλλά «στους υπολοίπους». Η Τουρκία νιώθει άνετα στην G20, απολαμβάνει τη νεοαποκτηθείσα επιρροή της στην Αφρική, ποζάρει ως ο

ηγέτης των απανταχού μουσουλμάνων και έχει δημιουργήσει δεσμούς με τη Ρωσία και την Κίνα. Στις 15 Ιανουαρίου 2021 ο Ερντογάν εμβολιάστηκε για τον Covid-19 με το κινεζικό εμβόλιο Sinovac, ενώ νωρίτερα, τον Ιούνιο του 2020, η τουρκική κεντρική τράπεζα είχε ενεργοποιήσει συμφωνία ανταλλαγής συναλλάγματος με τη Λαϊκή Τράπεζα της Κίνας, επιτρέποντας έτσι σε τοπικές επιχειρήσεις να πληρώνουν τις κινεζικές εισαγωγές σε γιουάν.²⁷ Το Πεκίνο έσπευσε να σώσει την Τουρκία εν μέσω της πανδημίας, όπως είχε σπεύσει η Μόσχα να δείξει αλληλεγγύη μετά την απόπειρα πραξικοπήματος του 2016. Από την πλευρά του, ο Ερντογάν, που δεν συνηθίζει να μασάει τα λόγια του, κράτησε σιγή ιχθύος για την καταστολή των Ουιγούρων και άλλων τουρκογενών μουσουλμανικών ομάδων στη Σιντζιάνγκ (ή Ανατολικό Τουρκεστάν). Το ερώτημα είναι αν η πολιτεία θα συνασπιστεί με τις ρεβιζιονιστικές δυνάμεις με σκοπό μία κατά μέτωπο αμφισβήτηση της δυτικής κυριαρχίας στις διεθνείς σχέσεις. Παρά τον μαχητικό τόνο του Ερντογάν η απάντηση είναι όχι. Η Τουρκία θα ακροβατεί ανάμεσα σε διαφορετικά κέντρα επιζητώντας πλεονεκτήματα: θα συνεχίσει να βρίσκεται στη μέση και πιθανότατα θα παίζει τον ρόλο του επιχειρηματία πωλητή σε ένα όλο και πιο συνωστισμένο γεωπολιτικό παζάρι. «Η Τουρκία κάνει τα δικά της και ενδιαφέρεται για την πάρτη της» γράφουν ο Nigar Göksel και ο Hugh Pope.²⁸

Προχωρώντας, η Τουρκία θα μείνει στο NATO και θα κρατήσει τη σύνδεση με την Ευρώπη. Αυτό είναι καλή είδηση για όσους στη Δύση δεν έχουν ξεγράψει

την Τουρκία, όπως και για όσους στην Τουρκία δεν έχουν παραιτηθεί από την ιδέα της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Αλλά υπάρχουν και κακές ειδήσεις και για τους δύο. Μια Τουρκία μετά τον Ερντογάν πιθανότατα δεν θα τρέξει πίσω στη Δύση αλλά θα ακολουθήσει το σενάριο του σημερινού καθεστώτος. Το αν λειτουργήσει ή όχι αυτό το σενάριο είναι άλλο ζήτημα.

ΜΙΑ ΜΑΤΙΑ ΣΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ

Το βιβλίο αρχίζει με δύο κεφάλαια που εξετάζουν την Τουρκία στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980 και στη δεκαετία του 1990, όταν έγιναν κάποιες εσωτερικές μεταμορφώσεις που οδήγησαν στην ανάδυση του ΑΚΡ. Το πρώτο κεφάλαιο ερευνά τις μεταρρυθμίσεις του Τουργκούτ Οζάλ και τον αντίκτυπό τους στην κοινωνία, στην πολιτική και στην οικονομία, καθώς και την άνοδο του κουρδικού προβλήματος και του πολιτικού ισλάμ, τα οποία έσπειραν τον σπόρο της πόλωσης. Αν και ο Ερντογάν και οι σύντροφοί του πήραν την εξουσία το 2002 με την υπόσχεση να κάνουν επανεκκίνηση στο κράτος, η δεκαετία του 1990 ήταν κάτι περισσότερο από μια χαμένη δεκαετία, όπως θέλουν να την παρουσιάζουν μερικοί. Η προοπτική της ένταξης στην ΕΕ προσέδωσε δυναμισμό στην τουρκική οικονομία και έθεσε τις βάσεις για τη δημοκρατική μεταρρύθμιση. Μόλις ανέβηκε στην εξουσία, το ΑΚΡ μπορούσε να χτίσει πάνω στα επιτεύγματα των προκατό-

χων του παρότι είχαν προηγηθεί σκάνδαλα διαφθοράς, κύκλοι ανάπτυξης και ύφεσης και το χρηματιστηριακό κραχ του 2001. Το δεύτερο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας εκείνη την εποχή. Αν και η ακροσφαλής πολιτική και οι συγκρούσεις με τους γείτονες, όπως η Ελλάδα, η Συρία, η Αρμενία και άλλοι, γίνονταν πρωτοσέλιδα, πολιτικοί όπως ο Τουργκούτ Οζάλ και ο υπουργός Εξωτερικών Ισμαήλ Τζεμ (İsmail Cem) διατύπωναν μια εναλλακτική θεώρηση δίνοντας έμφαση στην οικονομική ολοκλήρωση, στη διπλωματία και στην ήπια ισχύ. Αξιοποιώντας το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, η Τουρκία προσπάθησε να αναδυθεί σε περιφερειακό ηγέτη στην Ευρασία και μαζί σε φορέα της δυτικής επιρροής. Έπρεπε όμως να λάβει υπόψη μια ποικιλία από εσωτερικούς και εξωτερικούς περιορισμούς.

Στη συνέχεια, η συζήτηση προχωρεί στην πρώτη εποχή του ΑΚΡ. Σ' αυτό το τρίτο κεφάλαιο αναλύονται οι μεταρρυθμίσεις που έγιναν με ευρωπαϊκή καθοδήγηση σε ένα τοπίο όπου συνεργάζονταν ισλαμιστές, φιλελεύθεροι, δημοκράτες κεμαλιστές, Κούρδοι εθνικιστές και οι επιχειρηματικές ελίτ: ήταν μια εποχή ορμής για δημοκρατικές αλλαγές. Αυτή η ποικιλία δυνάμεων βοήθησε τον Ερντογάν να ξεπεράσει μια μεγάλη πολιτική κρίση το 2007 και να επικρατήσει έναντι των στρατιωτικών και των σκληροπυρηνικών κοσμοκίων. Το ΑΚΡ επωφελήθηκε ακόμα από ένα καλοήθες διεθνές περιβάλλον, μια ισχυρή παγκόσμια οικονομία πριν από την κρίση του 2008 και μια Ευρωπαϊκή Ένωση που επεκτεινόταν με νέα μέλη. Εντούτοις, το πρόβλημα της

Κύπρου και η αντίθεση μερικών χωρών (όπως η Γαλλία) στο τουρκικό αίτημα της ένταξης στην ΕΕ υπονόμισαν την ισχύ του ευρωπαϊκού παράγοντα για αλλαγές στην Τουρκία. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας η Άγκυρα είχε στρέψει το ενδιαφέρον της από την Ευρώπη στις γειτονικές της χώρες και περιοχές. Το κεφάλαιο 4 εξερευνά την πολιτική «μηδενικά προβλήματα με τους γείτονες», μια φάση κατά την οποία η Τουρκία προσπαθούσε να αναδειχθεί σε ηγέτη στη Μέση Ανατολή, στα Βαλκάνια και στον Καύκασο μέσω του εμπορίου, της εξωτερικής βοήθειας, των πολιτιστικών εξαγωγών και της διπλωματίας που απέτρεπε συγκρούσεις. Εκείνη την εποχή η Τουρκία επανεξέτασε όλες τις στρατηγικές της συμμαχίες και απομακρύνθηκε από τις ΗΠΑ – ιδιαίτερα μετά την αμερικανική επέμβαση στο Ιράκ το 2003.

Όσα και να πούμε δεν θα είναι αρκετά για την Αραβική Άνοιξη και το πώς επηρέασε την Τουρκία. Στο κεφάλαιο 5 εξετάζουμε πώς οι αλλαγές στα νότια σύνορά της ήταν μια ευκαιρία για να προωθήσει το «μοντέλο» της, πλην όμως το μόνο που κατάφερε ήταν να εισαγάγει αστάθεια. Ο πόλεμος στη Συρία προκάλεσε πονοκέφαλο στους Τούρκους πολιτικούς, επιδείνωσε τη ρήξη με τη Δύση, η οποία ήταν απρόθυμη να παρέμβει, και εν τέλει είχε αρνητικό αντίκτυπο στους δημοκρατικούς θεσμούς στη χώρα. Ο πόλεμος συνέπεσε με την ολοκληρωτική στροφή προς τον αυταρχισμό (κεφάλαιο 6): ο Ερντογάν απέκτησε τον πλήρη έλεγχο του κόμματος και του συστήματος της δικαιοσύνης, ενώ το 2013 κατέστειλε τις διαδηλώσεις στο πάγκο

Γκεζί. Η προσπάθεια να επιλυθεί το κουρδικό ζήτημα, που ήταν για λίγο καιρό το μόνο θετικό στοιχείο του καθεστώτος, εγκαταλείφθηκε: η τουρκική κυβέρνηση έχασε το ενδιαφέρον της να το διευθετήσει εφόσον στο μεταξύ οι Κούρδοι είχαν εμπλακεί στον πόλεμο της Συρίας. Η απροθυμία του φιλοκουρδικού HDP να γίνει συνένοχο στην εγκατάσταση μιας εκτελεστικής προεδρίας προανήγγειλε την επιστροφή των εχθροπραξιών στη νοτιοανατολική Τουρκία. Το κεφάλαιο 7 περιγράφει τη μετάβαση της χώρας σε ανταγωνιστικό αυταρχικό καθεστώς, κάτι που επιταχύνθηκε από το αποτυχημένο πραξικόπημα του Ιουλίου 2016. Η «Νέα Τουρκία» του Ερντογάν έστησε ένα νεο-προγονικό σύστημα διακυβέρνησης το οποίο δεν κατάφερε να εφαρμόσει αποτελεσματική πολιτική και να προωθήσει οικονομική ανάπτυξη μολονότι αυτές ήταν οι υποσχέσεις του. Οι ψηφοφόροι αντέδρασαν αντιστοίχως και απομακρύνθηκαν από το κυβερνών κόμμα υποστηρίζοντας την ενωμένη αντιπολίτευση.

Τα τελευταία τρία κεφάλαια ασχολούνται με την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας από τα μέσα της δεκαετίας του 2010. Όπως φαίνεται στο κεφάλαιο 8, ο Ερντογάν στράφηκε προς τη Ρωσία για να πιέσει τις ΗΠΑ και να επιτύχει τους σκοπούς του στη Συρία, αλλά συνεχίζει να στηρίζεται στις ΗΠΑ και στη συμμαχία του με τη Δύση, η οποία του προσφέρει ένα τείχος έναντι της σημερινής μεγαλοϊδεατικής Ρωσίας. Με το AKP στο τιμόνι, η Τουρκία βλέπει τον εαυτό της πρωτίστως ως μεσανατολική δύναμη, αλλά έχει βλέψεις ακόμα και σε απομακρυσμένες περιοχές στην υποσα-

χάρια Αφρική. Το κεφάλαιο 9 ερευνά την αναμέτρηση της Άγκυρας με δύο αντίπαλες συσπειρώσεις χωρών στην περιοχή των οποίων κυριαρχούν, αντιστοίχως, η Σαουδική Αραβία και το Ιράν. Αντίθετα με ό,τι συνέβαινε στη δεκαετία του 2000 και στις αρχές του 2010, τώρα η στρατιωτική δύναμη, περισσότερο από το πολιτικό σύστημα, την οικονομική ευρωστία και τις εξαγωγές λαϊκής κουλτούρας, αποτελεί το κεντρικό πλεονέκτημα της Τουρκίας. Το βιβλίο τελειώνει με ένα κεφάλαιο γύρω από τις σχέσεις της Τουρκίας με την Ευρώπη. Παρά την πολωτική ρητορική του Ερντογάν και την εκμετάλλευση του προσφυγικού ζητήματος για να αντλήσει χρήματα από την Ευρωπαϊκή Ένωση, και παρά τις εντάσεις στην Ανατολική Μεσόγειο, η οικονομική αλληλεξάρτηση δένει την Τουρκία με τις ευρωπαϊκές χώρες ακριβώς όπως και στο παρελθόν. Πράγματι, η Ευρώπη δεν έχει πια μόχλευση στην εσωτερική πολιτική της Τουρκίας, εξακολουθεί όμως να παίζει ρόλο στα συμφέροντά της. Ενώ η Τουρκία ετοιμάζεται να μνημονεύσει τα 100 χρόνια της Δημοκρατίας της το 2023, αντιμετωπίζει αναταράξεις τόσο στο εσωτερικό όσο και στη διεθνή σκηνή.